

Traducción libre del texto: “Acceso a la
justicia para la población indígena:
cambio de paradigma constitucional en
un contexto de sujeción del derecho a la
voluntad política”

Luna Segura, Eufemia

2015-03-20

<http://hdl.handle.net/20.500.11777/665>

<http://repositorio.iberopuebla.mx/licencia.pdf>

Eufemia Luna Segura

TRADUCCIÓN

LIBRE DEL TEXTO:

© Mikeexpert | Stock Free Images & Dreamstime Stock Photos

In maseualmej moneki kiplaskej se
kuali neselilis itech kalnechikolmej
teyin kimelauaj in kuejmolmej

Maski moixpata miak taman itech in
amaix teyin ompa ijkuiuijtok keniuj
monejnmiltiskej in tanauatilmej
teyin techmatampauiaj, amo iujki
chiui

Noyampa kampa monechikouanij miakej tokniuano nochi-pa motajtania maj kininpoujkaitilikan in tanauatilmeje teyin kinimmatampauia in maseualmeje. Maj amo kinimpechilitikan teisa tajtakol tein amo tauikaj, maj kinintakachiuakan, maj kininpoujkaitilikan nochi iminmaseual panolis uan maseual tanemililis, (iksa amo kipiaj akoni kinintempeleuis teyin amo uelij tajtjouaj koyokopa, yejua in uan okseki miak netekipacholis kipanouaj in maseual xolalmeje. Maski nochimeje kitajtaniaj in tekiuanij maj kuali kinimmatampauikan in maseual xolalmeje, amo iujki chiui, sayoj moijkuiloua itech amameje uan amo ijkon motekitiktia, keman moneki kimelauaskej se kuejmol okachi kimpechiaj. Kisentokaj in tekiuanij kichiuaj kemeje yejuan kineki uan in maseual xolalmeje nojma tayojuia. Itech in amaix kixnextiaj ome neijtakil teyin mochiuak nikan ueyi altepet Puebla. Ixnesi keniuj in tekiuanij teyin tech matampauiskiaj, yejuan okachi tajtakouaj.

Tajtolmeje teyin semi mokakij: estado de derecho, acceso a la justicia, derechos humanos, población indígena.

Teyin ika peua in amaix

Vimos que nuestro silencio evitó que la muerte y la destrucción crecieran. Así se desenmascararon los asesinos que se esconden tras los ropajes de lo que ellos llaman el “estado de derecho”. Arrancado el velo tras el que se escondían, aparecieron los tibios y pusilánimes, los que juegan con la muerte por ganancias, los que ven en la sangre ajena una escalera, los que matan porque al matador aplauden y solapan. Y el que gobierna se despojó de su último e hipócrita ropaje. “La guerra no es contra los indígenas”, dijo mientras perseguía, encarcelaba y asesinaba indígenas. Su propia y personal guerra lo acusó de asesino mientras nuestro silencio lo acusaba...

Fragmento, V Declaración de la Selva Lacandona

Keman moajokkej in nechikolmeje zapatistas, ijkuak majya peuak mokakij yaj miak netekipacholis teyin kipanouaj tokniuano uan no ijkuak maj yaj peujkej yaj in tekiuanij no okachi tajtjoua ika maj moixpata miak taman panolis teyin kin ijtakoua in maseual xolalmeje.

Ijkuak kopa peukeje kijtjouaj ika moneki kintakachiuaskej in maseualxolalmeje. maj yaj peuak kintenkaki yaj, in sayoj ijkon kixnextiaj, ijkon kijtjouaya ta amo neli ijkon chiui, nochipa se taman moijtjouayaj uan se taman kichiuayaj, maj yaj yon sekimeje saj kinin matampauiaj, yejuan teyin ipa kuali panolis kipia. Nochi teyin moijtjouaya okachi kimpechiaj in maseualxolalmeje.

Maski kalak okse partido itech ueyi tekiuaj kali uan no peuak kixpataj partido teyin semi uejkauj yaj kiualkia tokniuano itech noyan altepemeje uan no peujkej yaj moajokui miak nechikolmeje (in chiui itech xiuit ome mil uan chikomeje) amo semi moueyi chiuak uan amo tey semi mopatak taj okachi onkak miak tataman netekipacholis itech

tokniuano uan okachi itech maseualmeje. Ijkon kemeje tajtania tokniuano maj kipiakan se kuali nematampauilis, se kuali neselis itech kalnechikolmeje teyin kimelauaj in kuejmolmeje, se kuali nepoujkaitalis itech in tanauatilmeje teyin tech matampauiaj amo tej mopixpatak ta okachi onkan neijtakil, nexoxokolilis uan tajyouilis itech xolalmeje uan okachi itech maseual xolalmeje. Maj yaj sepa mochiuj kemeje ne uejkauj tekittiuala yaj in oksekimeje tekiuanij, tajtankeje yejpanolis in tonniuano uan kinimaka nochi uejmol saj (schatz, concha y magaloni, 2008: 340): maseual xolalmeje. Nochimeje in kalnechikolmeje moneki tekittiskeje ika chipaujkayoy, in tekiuanij amo uelis kitapanouiliskeje in tanauatilmeje teyin tematampauia uan in tokniuano yejuan uelis monejnemiltiskeje kemeje kinekiskeje sayoj maj amo kimpechi yejua in tanauatilmeje. Kemeje in chipaujka-tekite itekite kiualkuitoaj in anal tekiuanij sayoj

kinin uejuejloj keman peuak kitekitiltia in tanemililis nazi teyin semi miak tokniuansin kinitejteltchiuj uan no kinixpoloj. Keman tamik in ojpatika neteuilis itech nochi ueyi taltikpak, peukeje sepa kichipauaj in neijtakil uan kininauatijkej nochimeje in nechikolmeje teyin kitekitiltia in tanauatilmeje ika maj kuali kinin matampauikan nochimeje toknian, in tanauatilmeje moijkuilolkej itech amaixmeje kampa motenkaujkej in analtekiuanimeje ika ijkon chiuis uan toueyi altepeuj Mexico no teuan motenkauj uan tachajluilol.

Ijkon timoajsi axkan, in kalnechikolmeje uan tekiuanij teyin tapaleuia ika in tanauatilmeje amo kiasikatekitiltia kemeje motenkaujkej ne uekauj uan noj imintanemilil nej analnechikolmeje ika kuali motekititok pos yej ika amo semi kichikaujkauia maj ijkon chiui.

I. Poliuiok kiyektekitiltiskeje in tekiuanij teyin tapaleuia, nochi teyin moixpatatiuj itech in tanauatilmeje teyin matampauiaj.

Keman in anal nechikol Corte Interamericano de Derechos Humanos kinin ualchikaukatajtani in tekiuanij uan nechikolmeje teyin tapaleuia toueyi altepeuj Mexico, maj kimelauakan kemeje moneki in kuejmoje Radilla Pacheco, se tokniuano teyin semi uejkauj yaj ixpoliujtok. Ika in netajtanil kemeskia kinin ualnakastilankeje. Yejika in Suprema Corte de Justicia de la Nación kuali kiseli in netajtanil uan peujkej kichiuaj in tanauatil kemeje no moixtalijtok itech in amaix teyin kiyetalijkej in junio xiuit ome mil uan majtaktiosé.

Keman moijtjoua ika maj moixpata kemeje tekittiuaitseje in nechikolmeje uan tekiuanij, kijtosneki ika keman kixekoskej se ley, maj okachi kimatampauikan in tokniuano uan maj amo kimpechilitikan in tanauatilmeje teyin kinmatampauia. In tanauatil ixnesi itech in amaix constitución, ijkuilujtok itech ojpatika uan expatika tajkuilol kampa yekinika articulo. Ijkuini kijtjoua, in tataman tekiuanij moneki kiteixmatiltiskeje, kipoujkaitaskej uan kimatampauskej nochimeje in tokniuano ika in tanauatilmeje teyin

TAJTOLMEJ TEYIN SEMI MOKAKIJ:

ESTADO DE DERECHO, ACCESO A LA
JUSTICIA, DERECHOS HUMANOS,
POBLACIÓN INDÍGENA.

Vimos que nuestro silencio
Vimos que nuestro silencio
Vimos que nuestro silencio
Vimos que nuestro silencio
Vimos que nuestro silencio

kimpaleuia. Kemej in amaix constitucion yejua ika monej-nemiltia toueyi altepeuj, keman teisaj kimaxitiliskej moneki maj kiyeka teixmatiltikan uan ijkon sepa kuali mopoujkaitas.

Maski in tekiuanij peuak tapaleuia kemej kintajtanijske ne analnechikolmej teyin tematampauiaj uan amo kimpeujkej ok kemej nej uejkauj xiujmej kichiujiualayaj, nojma ayamo kiyektekiltiaj in amatajkuilol teyin kitokaytijke kaxtolomeyi tonal junio, xiuit ome mil uan chikueyi, taj nojma onkak miak netekipacholis uan neijtakolis. Ijkon kiteixmatiltiaj amo sayoj nechikolmej tapaleuianij ta noj in miak tataman nechikolmej, yejuan kijtouaj ika nejin tekiuanij kintelijtakouaj miak tokniuan teyin amo uelij motajtouiiaj. Amo kimpouitaj, iksaj kintsakuaj maski amo kipiiaj teisaj tajtakol, miakej agentes de ministerio publico kiteluejkaualtiaj aksaj tokniuj ijkuak moneki kixnextituij imako juez, sekimej tokniuan kin tapajpantia miak taman tajtakolmej, keman tapajtianij amo yektekij uan noj keman kinxoxokoliaj (Schatz, Concha y Magaloni, 2008:317-318). Nochi in neijtakolis teyin kipanotiutse tokniuan semi temoujti, ta kisentoka kemej uejkauj kichiutualayaj oksekimej tekiuanij.

2. Maj kipiakan kuali nepaleuil in maseual xolalmej uan no se kuali melaujkayot keman moteixpantiliskej iuan tekiuanij

In tanauatil derecho penal amo niman kitekitiltiaj in tekiuanij maski ichiualis ika kininmatampauis nochimej tokniuan, sayoj kinejnemiltia keman amo uel teisaj kichiuaj ok.

Sekimej kuatamatiniij kijtouaj ika keman tekiuanij kime-laua se kuejmoj in toueyi altepeuj Mexico mayaj kitekitiltia in miak leyes uan miak tataman tanauatilmej teyin mayaj tachichikouiaj, kijtouaj ika nojma kichiuaj kemej nej uejkau mochiuaya, uejkauj tekiuanij uan teyin aman tekittok kixpatatiuj miak leyes uan miak tanauatilmej teyin kitekitiltia keman kimelauaj se kuejmoj uan amo achto kixejekouaj ox kuali tapaleuiaj, keyej chiui in kuejmolmej osoj keniuj ueliskimajpeuaskej (Alvarado,2008:54). In kuejmolmej teyin chiujiutse nikan toueyi altepeuj moita itech netekipacholis teyin kipanouak tokniaun teyin semi miakej tsaktokej uan iksaj semi mokuejmouaj.

Uan komoj sepa tipeuaj titajtoua keniuj kipanouaj in maseualmej, tikijtoskej ika neli teyin kixnextiaj in kuatamatiniij (Hernández uan Ortiz, 2008:107) Yejuan kixnextiaj ika in tekiuanij amo neli yektapaleuia kemej ixnesi itech tanauatilmej taj semi onkak miak neauiltil aun nechichikoyot. In tekiuanij amo Kinmatampauiaj kemej moneki in maseualmej, kintejetelchuij uan kintatsakuiltia maski amo teisaj tajtakolchuijkej.

Itech in ome kuejmolmej teyin nikan tikixnextiaj titikitij ika neli in tekiuaunimej amo yektapaleuiaj uan amo kinejnemiltiaj in tanauatilmej ika chipaujkayot, ta semi kinijtakouilia iminemilis tokniuan uan no iminxolal, nikan moita keniuj kichiuaj in tekiuanij keman moneki kimelauaskej se kuejmol, amo tamatampauiaj ta okachi yejuan tepechiaj.

Yekinika kuejmol: Ome maseualmej teyin motokaytiaj Jose Ramon uan Pascual, teyin kayomej xolal Atla teyin poui Pahuatlan, Puebla, kinixtalijkej maj Xiujtekitakan itech iminxolal. Keman xiujtekittoyaj kinemilijkej ika maj mochiuaj se chiuualis tekit uan maj kipiakan atsin nochimej tokniuan uan maj amo kixtauakan. Itech yon xolal Atla no nemi se takat teyin itokay Guillermo Hernandez, teyin semi kipia taxtauil uan no moaxkatijtoya atsin uan amo kiuelmatik tanemilil teyin kinekia kichiuaskej in tekiuanij Jose Ramón uan Pascual, yejika kintakajkayauili ixpan tekiuanij ika in tatomej tachteki uan kemeskia kinkouak yejuan in Ministerio Público uan judiciales, satepan in tatomej kintsakuilijkej uan kintsakkej chikuasen Xiuit, majtakti metsti uan sempual tonal uan noj kintajtanijskej maj taxtauakan teyin kitaniskia itech tonal tekit, makuilsiento uan ome poual uan majtak tonal. In kuejmol imako ajsik in nechikol yekinika Sala Suprema Corte de Justicia de la Nación.

Ojpatika kuejmol: In tato motokaytia Elmo Guzman uan ome tatomej ok Kin tapantijkej ika yejuan kitikuiltilijkej ichan se takak teyin achtopa tekiuajtik in xolal San Martin Ixtepec, poui ueyi altepet Puebla, kampa kayot in tato Elmo Guzman. kuejmol peuak ijkuiniij: Achtopa moajokkej nochimej tokniuan teyin kayomej itech xolal uan tajtankej ika maj kisaj in tekiuaj taj amo chipaujkatekititoya ok, yejika in tato teyin tekiuaj katka telsenkaya kuala uan kintakajkayauili ixpan tekiuanij in eyi maseualmej tatomej teyin tikintokaytijkej yaj. Maski amo semi kiaysika tsintokakej oxuijki chiui in kuejmol, tekiuanij teyin imimako atsik kuemoj tanauatijkej maj kintsakuilikan yon eyi tatomej.

Maski tanemilil teyin kitekitiltia in tekiuaj nikan ueyi altepet Mexico, teyin motokaytia estrategia 15.6 del Plan Nacional de Desarrollo 2007-2012. Kampa ixnesi ika maj kuali kimpaleuikan uan kimatampauikan tekiuanij nochimej in maseualmej uan Maseual xolalmej, no ijkon kitoua ika in ajkopaka tekiuanij uan teyin achkopa moajsi maj sepantekitakan uan ijkon maj neli kimpaleuikan in maseualmej keman kipiiaj se kuejmol, maj kipiakan akoni kintanojnochis komo amo uelij koyotajtol osoj akoni kimtempaleuis teyin no maseualtajtos uan kixmattos maseualpanolis, in maseual xolalmej teyin kipia teisaj kuejmoj okachi temachmej.

Tikitaj ika in maseualmej teyin ipa kipiiaj in tajyouilis ika tatajsotilis okachi kimpechia in tekiuanimej. Itech in omen kuejmolmej teyin itech in amaix ixnestok moixnextia ika in tokniuan kemej maseualmej amo kipiakej se kuali nepaleuilis uan amo akaj kintajtoui osoj kintempaleui, ixnesi ika in tokniuan teyin tapaleuiaj itech iminxolal maj moueyichuij osoj tapaleuia maj nochimej kipiakan se kuali nemilis uan panolis, maj yaj tajtakolchuij uan amo akin kinmatampauia ta okachi kintatsakuiltia osoj kintsakuilia. Amo neli akin kimpaleuia kemej moijtoua ika nochimej tikpia miak tanauatilmej teyin tech matampauia teyin kitokaytia koyokopa derechos.

José Ramón y Pascual, Fotografía: Archivo Centro PRODH

ika timatamij in amaix

Maj moteixmatiltikan, mopoujkaitakan uan maj kima-tampauikan in tanauatilmej teyin tech paleuia tisejsejmej yejuan in moaxkatiaj in tekiuanij itech toueyi altepeuj, Uan amo neli kinejnemiltiaj ika chipaujkayot kemej moijtoua ta kisentokaj chiujtiutse kemej uejkauj tekitia in oksekimej tekiuanij. In tajtol tanemilil estado de derecho teyin semi no moaxkatijkej yaj in tekiuanij monemili kemeskia se kalnechikol teyin kimajpeuas nochi in neijtakolis teyin mochiujtiuits, axkan in ueyi altepet Mexico, sayoj ika in tekiuanij moixkualketsa saj ika inixpan ne anal kalnechikolmej ika melauj kuali kitekiltijtotokej in tanauatilmej.

Moita ika tekiuanij kichiuaj tekin kemej ueli saj uan ixnesi itech in omen Kuemolmej teyin kipiakej in maseualmej teyin kayomej ne xolal Atla, uan San Martín Ixtepec ika tekiuanij teyin kimelaujkej in kuemolmej amo chipaujkatekitikej Yejika moijtoua ika amo kiyejtekitiltiaj in tanauatilmej. Itech in kuejmoj teyin Kin mamaltijkej in tomaseual ikniuán, maj tikijtukan

sayoj kintapantijkej uan kinijtakojkej amo sayoj yejuan ta no iminxolaluan ta kemeskia ika kinimoujkalakia uan ijkon maj amo akin tajtanij teisaj tapaleuil osoj maj amo akin tapaleui ok ika maj kualtsin moajokui in xolal.

Yejika kintajtania in ajkopaka tekiuanimej ika maj okachi kuali tekitakan uan maj no ijkon kinnauatikan oksekimej taman tekiuanimej ika maj kiyek tekittikan tanauatilmej teyin ixnesi itech in amaix constitucion uan ijkon kipiasej kuali panolis uan yekyetolis in tokniaun.

Maj kipatakan keniuj tekittituitse uan maj kime-lauakan kuali kuejmolmej ta ijkon kuali se kijtos ika neli motekiltijtotokej in tanauatilmej uan neli tematampauiaj, uan maj amo kisentokakan kinmpechikan in tokniuán.

Maj neli kipoujkaitakan nochimej in tanauatilmej teyin Tapaleuiaj uan maj kinenejmiltikan nochi in anal tanauatilmej nikan toueyi altepeuj Uan no itech xolal konemej, amo sayoj maj moijtoto, kemej ipa chiujtiuits, Maj okachi tapaleuikan in tanauatilmej uan amo maj tapechikan osoj tajtakokan.